

מה עושה הארובה של רידינג בהרצאה של אשה

במלאת שמונים שנה להופעת חדר משלך של וירג'יניה וולף

יהודית קציר

ראשיתה של המסה חדר משלך של וירג'יניה וולף בשתי הרצאות שנשאה בפני נשים בקיימבריג' ב-1928, והיא ראתה אור ב-1929. קשה להגזים בהשפעת הטקסט הצנום הזה על כתיבת הנשים במאה העשרים; על התפתחות המודעות של כותבות למצבן כנשים ולייעודן כסופרות, על הלגיטימציה וההשראה שקיבלו ממסה זו. עם ספר מכונן נוסף, המין השני של סימון דה בובואר, שראה אור ב-1949, השפיע טקסט זה של וולף, באופן מכריע, גם על התפתחות המחשבה הפמיניסטית וחקר המגדר.

כדיוקן של סופרת, זה של וירג'יניה וולף הוא רב-השראה - הן הדיוקן הפיזי, הפנים הארוכים, התווים הקלסיים המעודנים והרגישים, המבט הפיקחי, שנדמה ששום דבר אנושי לא זר לו, והן הדיוקן הביוגרפי, הנפשי והספרותי. התיימותה המוקדמת מאמה, התבגרותה בצל אביה האינטלקטואל הנוקשה, ההטרדה המינית מצד אחיה החורג ג'ורג', יחסיה עם אחותה ונסה, אחיה אדריאן ואחיה האהוב טובי, שמת ממחלת הטיפוס בשנות העשרים לחייו, תקופת בלומסברי, נישואי הרעות לליאונרד וולף, יחסיה הקרובים עם נשים, בעיקר עם ויטה סאקויל-וסט שהיתה ההשראה לכתיבת אורלנדו, מאבקה להתפתח כסופרת ולהמשיך לכתוב על אף התקפי מחלת הנפש, הדיכאונות והאשפוזים, ולבסוף התאבדותה ב-1941 בטביעה בנהר, והמכתב שהשאירה לליאונרד - כל אלה יוצרים סיפור חניכה וסיפור חיים רבי תפוחות ומאבקים, שמציתים את הדמיון. על כך נוסיף את חדשנותה בתחום הפואטי - הבחירה להתמקד בתיאור תנועות התודעה הסובייקטיבית, ולא בעלילה החיצונית - שהשפיעה על התפתחות הרומן המודרני; גם בישראל, למשל על הפואטיקה של עמליה כהנא-כרמון.

דיוקנה של וירג'יניה וולף, כמו גם ספריה הראשונים שתורגמו לעברית - ובמיוחד חדר משלך, שראה אור בראשונה בתרגום לעברית ב-1981 (שוקן) כשהייתי בת 18 - נכללו ב"קאנון" הפרטי, המחתרתי, של יצירות בשירה ובפרוזה שנכתבו בידי נשים, שאספתי באופן לא לגמרי מודע, אבל עקבי מאוד, החל בילדותי. כאשר בגרתי והתחלתי לקיים דיאלוג עם סופרות אחרות, הסתבר לי שכך עשינו כולנו בפקעת הגולם של ילדותנו

ונעורינו, ושה"קאנון" הנשי שאספנו לנו דומה למדי.

בבית הספר הממלכתי, שהתיימר להיות ליברלי ושוויוני, במשך 12 שנות לימוד, למדנו יצירות רבות מתוך ה"קאנון" הרשמי, שהיה, רובו ככולו, "גברי".

הנפש האנושית שהצטיירה מתוך היצירות ושאימה הזדהינו, שלא לומר נאלצנו להזדהות, היתה נפשו של גבר. האדם האוניברסלי, כך אמרו לנו קובעי ה"קאנון", הוא גבר. כטיפות בים למדנו שירים ספורים של רחל ולאח גולדברג, סיפור או שניים של דבורה בארון, 'נעימה ששון כותבת שירים' של עמליה כהנא כרמון - וזה הכל. מה עם השירה של אסתר ראב, יוכבד בת-מרים, זלדה, דליה רביקוביץ? הפרוזה של יהודית הנדל, שולמית הר-אבן ורחל איתן? הרומנים המתורגמים של שרלוט ואמילי ברונטה, סילביה פלאט' ווירג'יניה וולף? את כל אלה גיליתי בעצמי, בספריות או בחנויות הספרים, ואני זוכרת את ההתפעמות מכל תגלית. בין גיבורות ילדותי - מארי קירי, הלן קלר, ז'אן דארק - יקרו ללבי במיוחד דמויות הנשים והנערות הכותבות, שלא היו רבות. היתה ג'ו מנשים קטנות שקראתי לראשונה בגיל שמונה ואחר-כך שוב ושוב, תמר מדפי תמר של דבורה עומר, אנה פרנק, אסתר גרינווד מפעמון הזכוכית של פלאט' והגיבורה האוטוביוגרפית של אריקה ג'ונג מפחד גבהים השערורייתי משנות השבעים, ספר שגנבתי מאמי בגיל 14 וקראתיו בסתר. בעזרתן ציירתי לי את דיוקן האשה הכותבת.

כדי לגבש את זהותנו, אומרת החוקרת הפמיניסטית הצרפתייה, לוס איריגארי, במסגרת הידועה 'תרבות השוני' (אני, את, אנחנו, רסלינג 2004), אנחנו זקוקות לגנאולוגיה נקבית. נחוץ לנו לדעת מי היו אמנו, סבתנו, אם סבתנו, ומה היא המורשת שלהן. וירג'יניה וולף טוענת שכדי לגבש את זהותנו ככותבות, אנחנו זקוקות, בנוסף לגנאולוגיה שמקורה בקשר הביולוגי, גם לגנאולוגיה רוחנית וספרותית מטרנלית.

את חדר משלך קראתי, כאמור, פעמיים; בפעם הראשונה בגיל 18, תקופה שבה עשיתי ניסיונות ראשונים, מגששים, בכתיבה. אני זוכרת את ההתלהבות שבגילוי, כאילו קיבלתי אישור מאם מיתולוגית ונערצת - כן, מותר לך, את יכולה וצריכה לכתוב, לכי אחרי לבך וכישרונותיך ותהיי סופרת. והיה גם הציווי - כדי לכתוב את זקוקה לחדר משלך, ודי כסף כדי להתפנות לכתיבה. בלי להבין את מלוא המשמעות הקפדתי תמיד, בכל הדירות שבהן גרתי, עם האנשים שאתם חייתי, שיהיה לי "חדר משלי". בשנים האחרונות, מאז שבתי הצעירה נולדה ונתתי לה את החדר האחרון בבית, ה"חדר" הוא דירת כתיבה מחוץ לבית. ה"חדר" מבטא מרחב פיזי, שאינו רק פיזי - טריטוריה פרטית מוגנת ושקטה, שבה את עצמך בלבד, של עצמך, ואיש אינו רשאי להפריע ולבוא אלייך בתביעות, מקום רחמי שמאפשר לחשוב בו, לבהות, לכתוב.

הקריאה השנייה, היום, כאשר אני מחויבת לכתיבה כעשרים שנה, ובת גילה של וירג'יניה וולף כשכתבה אותו, וכאשר אני בעלת משפחה, היא שונה: מודעת למהפכות של הטקסט, לתנופה ולעומק שלו, למבט הבוחן את סוגיית כתיבת הנשים ממעוף הציפור ועד לפרטים הזעירים ביותר. הקריאה הפעם מודעת לשנינות, להומור ולאירוניה הדקה,

וגם לשאלות אחדות שמעסיקות אותי ככותבת, שוירג'יניה וולף לא נתנה את דעתה עליהן, או שעשתה זאת באופן חלקי.

וולף מתנבאת על מצב האשה הסופרת "בעוד מאה שנה", כלומר - ב־2028. וכך היא אומרת בסיום המסה: "אני מאמינה שאם נחיה עוד כמאה שנים, ויהיו לנו 500 בשנה וחדרים משלנו, אם נאמץ את הרגלי החופש והאומץ לכתוב בדיוק מה שאנחנו חושבות... אם נשלים עם העובדה הניצחת, שאין לנו על מי להישען ובמי להיתלות, ואנו חייבות לסמוך רק על עצמנו, ואם יחסינו יהיו עם עולם המציאות ולא רק עם עולם הגברים והנשים - אז תזכה אחותו של שקספיר להזדמנות לחיות מחדש, להשיב לעצמה את הגוף שאבד לה ולממש את כישרונה. היא תשאב את השראתה ואת חייה כמשוררת מכל מה שנכתב לפניו, כפי שאחיה עשה בזמנו, והיא תיוולד מחיי הנשים האלמוניות שפילסו לה דרך" (חדר משלך, ידיעות אחרונות, ספרי חמד 2004, עמ' 124-125).

יאמר הציניקן, אחותו של שקספיר כבר נולדה מחדש, קוראים לה ג'יי קיי רולינג, אם חדר־הורית שכתבה בבית קפה על מפיות, על ידה בעגלה בתה התינוקת, והתקיימה מדמי אבטלה, ובכל זאת נהפכה לאחת הנשים המצליחות והעשירות בעולם, מה שמפריך למעשה את התיאוריות של גב' וולף. השאלה היא: האם ג'יי קיי היתה מתמידה ומשלימה שבעה כרכים אם הארי פוטר הראשון לא היה זוכה להצלחה, שאפשרה לה "רוח גבית" וגם תנאי כתיבה משובחים יותר? משובחים עד כדי כך שהגיעה ל"ארמון משלה" ולקצבה של מיליארד ליש"ט לשנה לערך? והשאלה המעניינת יותר היא: האם ג'יי קיי רולינג היתה מי שהיא אלמלא קדמה לה וירג'יניה וולף?

מעניין לצאת למסע בעקבות המסה, לעצור בכמה תחנות משמעותיות ולבחון אותן; מה היתה חשיבותן בעת שנכתבו, ומה השתנה - לא מאה שנה, אלא שמונים שנה מאז שנכתב חדר משלך. האם הנשים המודעות והכותבות בנות זמננו יכולות להגיש לוירג'יניה וולף מעין "דו"ח ביניים" שהיה מאשר את נבואתה ומשמח את לבה?

המסה נפתחת בהצהרת כוונות קצרה - המרצה לא מתכוונת לדבר על העבר, על הסופרות שקדמו לה, שהיא מציינת אותן בשמותיהן (ומרחיבה לגביהן בהמשך המסה) - אלא על ההווה והעתיד: "אשה חייבת שיהיו לה כסף וחדר משלה אם היא רוצה לכתוב רומנים" (שם, עמ' 14). הטענה, שתוכהר ותתפתח בהמשך, אומרת בעצם, שאל לאשה להיות תלויה בגבר, לא כלכלית ולא טריטוריאלית. רצונה לכתוב לא זקוק לאישורו ולעידודו של איש. בין אם היא נשואה או רווקה, עליה לשאוף לחופש כלכלי, שהוא גם חופש רוחני, נפשי ויצירתי.

בהמשך היא אומרת: "כך אפוא מצאתי את עצמי (קראו לי מרי ביטון, מרי סיטון, מרי קרמייקל או כל שם אחר שתמצאו - אין לכך כל חשיבות) יושבת על גדת נהר לפני שבוע או שבועיים במזג אוויר נאה של חודש אוקטובר, שקועה במחשבות. העול שעליו דיברתי, נשים וספרות, והצורך לגבש מסקנה בנושא המעורר דעות קדומות ולהט רגשות, מרכיב את ראשי. מימיני ומשמאלי שיחים זהובים ואדמדמים זהרו בצבע אש... בגדה שממול

בכו ערכות בקינה מתמדת, ומחלפות שערן גלשו עד לכתפיהן. הנהר שיקף לפי בחירתו מן השמים ומן הגשר ומן העץ העולה באש, וכאשר סטודנט חתר בסירתו וחצה את ההשתקפויות, הן שבו והתלכדו בשלמות... (שם, עמ' 15).

וירג'יניה וולף מכוונת כבר בפתיחה סובייקט נשי מתבונן, חווה וחושב. היא לא פונה אל הספרים, שנכתבו על ידי מלומדים, אלא אל ניסיונה ואל האינטלקט שלה. היא לברה חווה ומפרשת את העולם, שמיוצג כאן על ידי הטבע שמקיף אותה. השמות שהמציאה לעצמה אינם מסיכות של צניעות, הסתתרות או הרחקת עדות. היא לא חוששת לכתוב כתיבה "אוטוביוגרפית" ולומר: "אני, וירג'יניה", אלא באה ואומרת: לא רק אני, הסופרת, סובייקט נשי חושב ומתבונן, אלא גם אתן, מרי ומרי ומרי, כל אחת ואחת מכן. היא מזמינה את שומעותיה לדלות מדבריה את האמיתות הרלוונטיות לחייהן, ומסכמת: "אותן ששליכו הכל לסל הניירות ותשכחו מן העניין" (שם, עמ' 15).

וולף מאריכה בתיאור הנוף; הנהר והעצים זוכים להאנשה ונטענים ברגש. הערכות הבוכיות מדומות לנשים מקוננות. בהמשך אנחנו נוכחים לדעת שהכותבת מאריכה בתיאורים בכלל; מסעודות על כל פרטיהן, ועד לתיאור של חתול מזן נדיר, שהוא קטום זנב (מה מייצגת מטאפורת החתול - גברים מסורסים? נשים כותבות, שנדירות כמו חתולים קטומי זנב?). בכך היא מבטאת, לדעתי באופן מודע, את ההבדל בינה, ה"סופרת", לבין אנשי אקדמיה מלומדים, וחותרת כנגד אופן ההרצאה ה"גברי" ה"יבש", העובדתי, המכוון למטרה. גם הדרך מעניינת וחשובה, היא אומרת, לא רק היעד, ואם אני באה וטוענת, שנשים מיועדות לשנות את אופן הכתיבה - הנה, התחלתי בכך כעת. וכך היא מוליכה אותנו אל התובנות והמסקנות שלה ב"משחק מקדים" ארוך, אטי ומענג.

הייתי שמחה ללכת בעקבותיה, ולספר לכם איך טיילתי, נגיד, בפארק הירקון, במזג אוויר נאה של חודש מרס, שקועה במחשבות. הנושא, נשים וספרות או דיוקנה של האמנית כאשה צעירה, שמעורר, עדיין, דעות קדומות ולהט רגשות, מרכיב את ראשי ממש כפי שהרכיב, לפני שמונים שנה, את ראשה של וירג'יניה וולף. התיישבתי על הגדה, לא של נהר התמזה אלא של נחל הירקון, על העשב האביבי המוריק. הנחל שיקף, לפי בחירתו, צמרת אקליפטוס ושמים כחולים ועננים ואת הארובה של רידינג (רגע, מה עושה הארובה של רידינג בהרצאה של אשה, שמגדירה עצמה כפמיניסטית, על נשים וספרות? לא, נמחק את הארובה, הנחל לא שיקף אותה. אלא אם נסכים, שלפעמים ארובה היא רק ארובה...). סירה של שבט צופיים הסמוך חצתה את ההשתקפויות. אימצתי את עיני לראות אם בין החותרים בסירה נמצאת גם בתי הבכורה, ואז נזכרתי שהיום לא יום שלישי, היום של צופיים, אלא רביעי. אז איפה היא, חצתה מחשבה מוטרדת את מוחי, בשיעור אנגלית? גיטרה? כן, בשיעור גיטרה, ושוב שכחתי לתת לה כסף לשלם למורה, חייבים לו כבר תמורת ארבעה שיעורים... אחרי שסירת המחשבות הטרוויאליות חלפה לה, כבר לא הצליחו הרהורי לחזור ולהתלכד בשלמות, כמי הנהר...

לורג'יניה וולף היו חדר משלה והכנסה של 500 לירות שטרלינג בשנה, שאפשרו לה

להתפנות לכתיבה, ולא היו לה ילדים. לא משום שלא רצתה בכך. הרופאים המליצו שלא תביא ילדים לעולם, בשל מצבה הנפשי הבלתי יציב. לאחותה ונסה היו ילדים, והיא היתה קרובה אליהם מאוד. ב-15 בספטמבר 1926 כתבה וירג'יניה ביומנה: "אני אומללה, אומללה, מדוכאת - אלוהים, הלוואי שהייתי מתה. אבל למה אני מרגישה כך? הבה ואביט בגל המתנחשל. אני מביטה. ונסה. ילדים. כישלון. כן, אני מזהה את זה. כישלון. כישלון" (קוונטין בל, וירג'יניה וולף, ביוגרפיה, שוקן 1988, עמ' 305). את אמה-שלה איבדה כשהיתה רק בת 13, ולא ניתן לה לעשות "תיקון", ולהיות אם לילדים משלה.

קצת יותר משנה לאחר מכן, בדצמבר 1927, היא כותבת ביומנה: "זה הבזיק במוחי במסיבה של הילדים של ונסה אתמול בלילה. מראה היצורים הקטנים משחקים במחזה נגע עד עומק לבי הרגשני. ובאופן מוזר קשה לומר שאני רוצה ילדים משלי עכשיו. התשוקה הזו הבלתי ניתנת לסיפוק לכתוב משהו לפני שאמות, התחושה ההרסנית הזו של קוצרם וקדחתנותם של החיים, גורמת לי להיצמד, כמו אדם על צוק סלע, לעוגן היחיד שלי. אני לא אוהבת את הגופניות של ילדים משלך. זה עלה על דעתי ברודמל, אבל מעולם לא כתבתי את זה. אני יכולה לדמיין את עצמי כהורה, זה נכון. ואולי הרגתי את ההרגשה הזו באופן אינסטינקטיבי. או אולי הטבע עושה זאת" (מצוטט מ'יומנה של סופרת' אצל יעל פלדמן, ללא חדר משלהן, הקיבוץ המאוחד, מגדרים 2002, עמ' 111). בגיל 45, הגיל הממוצע שבו הטבע ממית את יכולת ההולדה של האשה, משלימה וירג'יניה עם עדירותה, ומכינה שקיבלה בתמורה את החופש ליצור.

הנשים הסופרות שקדמו לוולף ושימשו לה השראה, שיצרו דיוקנאות-סופרת שעמן יכלה להזדהות ונתנו לה את הלגיטימציה לעסוק בכתיבה - ג'יין אוסטין, ג'ורג' אליוט, האחיות ברונטה - היו כולן חשוכות ילדים. ג'יין אוסטין, אמילי ואן ברונטה מתו צעירות ורווקות. שרלוט ברונטה, שנישאה לאיש, מתה ממחלה בהריונה הראשון. ג'ורג' אליוט חיתה רוב שנותיה עם גבר נשוי.

ניתן להניח, שאילו מצבה הנפשי של וולף היה יציב יותר, היו לה ילדים, וניתן להניח שגם כאם היתה כותבת - האם באותה כמות? באותה איכות? ואולי נושאי הכתיבה היו משתנים? ואולי הדגשים ונקודות המבט? לעולם לא נדע. האם ליאונרד, בן הזוג המסור, התומך והמפרגן, היה נושא בעול ועוזר לה לטפל בילדים ולגדל אותם? ואולי אחותה ונסה, או מטפלת בשכר? ואילו כתבה את המסה הזו כשהיא אם לשניים, נאמר, האם גם אז היתה מתקיימת המשוואה של חדר משלך ו-500 לירות? ניתן לשער שבתנאים כאלה היה חדר פרטי, שקט ומוגן מהפרעות נחוץ לה אפילו יותר, אולם מספר החדרים הפנויים בבית היה מצטמצם. ואילו 500 הלירות שהורשה לה דודתה הנדיבה לא היו מספיקות, מן הסתם, לכלכלת משפחה בת ארבע נפשות, וירג'יניה היתה נאלצת לעבוד בעבודות שהתפרנסה מהן לפני שקיבלה את הירושה:

"הרווחתי כמה לירות בהעתקת כתובות למעטפות, בקריאה בקול לגברות זקנות, בהכנת פרחים מלאכותיים, בהוראת האלפבית לילדי גן... מה שעדיין נותר בזיכרוני כרעה

חולה הוא הרעל של פחד ומרידות, שיצרו בי אותם הימים. ראשית, בגלל הצורך לעבוד בעבודה שאינך רוצה לעסוק בה, ולהתנהג כשפחה מתחנפת ומתרפסת, אולי לא תמיד מתוך הכרח ממשי, אלא מתוך פחד להסתכן כאשר כה הרבה מונח על כף המאזניים. ושנית, בגלל המחשבה על הכישרון האחד - לא גדול אבל יקר לבעליו - אשר הצורך להסתיר אותו שקול למוות, ואובדנו זהה לאובדן עצמיותי, נשמתי - כל זה כרסם כחלודה, הרס את פריחת האביב, חיבל בליבתו של העץ" (חדר משלך, עמ' 47-48).

אילו נאלצה להמשיך ולעסוק בעבודות הללו, זמן הכתיבה והאנרגיות הנפשיות היו מצטמצמים, כמו גם הזמן והאנרגיות שהיתה מקדישה לילדיה... ומה היתה אומרת על כך במסה שלה? מה היתה מייעצת לנו, הסופרות שהן גם אמהות? סופרות שלא זכו בירושה? אפשר שהיתה נאלצת להכניס את הגברים למשוואה וטוענת, שעליהם להיות שותפים פעילים יותר בגידול ובחינוך הילדים.

היום אני אומרת לוירג'יניה וולף: לא כעבור מאה שנה, כפי שצפית, אלא שמונים שנה אחרי חדר משלך התגשם חזונך; נשים כבר לא יולדות 13 ילדים, כמו אמה של מרי סיטון, החברה הבדיונית שלך. היום נשים יכולות להחליט כמה ילדים הן רוצות, והן חופשיות לרכוש השכלה, לממש את עצמן בעבודה, להרוויח כסף וגם להוריש אותו לבנותיהן (לא כולן). נשות המעמד הבינוני ומעלה, שאליו התייחסה וולף במסה).

אז יש לי חדר משלי, ויש לי שתי בנות, שאני מקדישה להן זמן ודואגת לכלכלתן באמצעות שתי עבודות לפחות, שגם הן גוזלות זמן ואנרגיה נפשית. והכתיבה שזקוקה לזמן בהייה, לריכוז, לרצף, מה איתה? מי יודע כמה ספרים - הרהרתי ביושבי על גדת הירקון, אחרי שהסירה נעלמה מעיני - הייתי כותבת עד היום אלמלא הייתי אם? וכמה ילדים היו לי לו לא הייתי בוחרת לעסוק בכתיבה? וכמה סופרים-גברים, משחר ההיסטוריה ועד היום, העסיקו את עצמם בשאלות הללו? לטולסטוי היו עשרה ילדים, ואף על פי כן כתב ברצף את מלחמה ושלוש...

(פתיחה להרצאה, אשר ניתנה בשלמותה במסגרת הסדרה דיוקנה של האמנית כאשה צעירה, כסופרת אורחת באוניברסיטת תל אביב, 2006)